

Dawid Kozubek, Barbara Konecka-Szydłowska

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wydział Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej

Zakład Studiów Regionalnych i Lokalnych

DK: dawkoz4@amu.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0003-1270-3240>

BKSz: bako@amu.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0003-2309-5690>

Układy obwarzankowe małych miast a poziom rozwoju społeczno-gospodarczego. Studium przypadku województwa wielkopolskiego

Zarys treści: Głównym celem artykułu jest określenie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego układów obwarzankowych małych miast. Zakres przestrzenny pracy dotyczy wybranych gmin miejskich (miast do 20 tys. mieszkańców) i ich wiejskich odpowiedników (gmin obwarzankowych) położonych w województwie wielkopolskim, którymi są: Chodzież, Czarnków, Obrzycko, Słupca oraz Złotów. Zakres czasowy obejmuje natomiast lata 2011 i 2021. Postępowanie badawcze, które ma na celu realizację głównego założenia pracy, obejmuje cztery etapy. W pierwszym etapie przeprowadzono przegląd literatury dotyczący gmin wchodzących w skład układów obwarzankowych. W drugim etapie przedstawiono położenie i charakterystykę układów obwarzankowych małych miast w województwie wielkopolskim. W zasadniczym, trzecim etapie omówiono wyniki badań w zakresie sytuacji ludnościowej i gospodarczej oraz poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego w ujęciu całościowym, a także przedstawiono statystyki opisowe typowej gminy w badanych układach obwarzankowych. W ostatnim, czwartym etapie pracy zaprezentowano wnioski i podjęto dyskusję związaną z funkcjonowaniem gmin obwarzankowych wokół małych miast. Analiza wykazała, że układy obwarzankowe małych miast w województwie wielkopolskim charakteryzują się zróżnicowanym poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego, co potwierdza wartość obliczonego wskaźnika syntetycznego Perkala (Ws). W 2021 r. w porównaniu do 2011 r. gminy obwarzankowe odnotowały przeciętnie większy wzrost wartości wymienionego wskaźnika niż małe miasta. Doprowadziło to do zmian w ich pozycjach na skali poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego oraz w przynależności do poszczególnych klas rozwoju w rozpatrywanym województwie.

Słowa kluczowe: poziom rozwoju społeczno-gospodarczego, układy obwarzankowe małych miast, małe miasta, gminy obwarzankowe, województwo wielkopolskie

Wprowadzenie

Pojęcie rozwoju jest wielopłaszczyznowe i może być stosowane w różnych kontekstach. Różnorodność przedmiotowego zagadnienia wynika z oddziaływania rozmaitych doktryn i przemian cywilizacyjnych (Stanny 2012). Na gruncie nauk społecznych i ekonomicznych rozwój analizuje się z wykorzystaniem dwóch kategorii przedmiotowych: zmiany i struktury. Takie podejście pozwala na pełne zdefiniowanie jego charakteru oraz funkcji poznawczych, a także na wykorzystanie tego pojęcia w analizie przestrzenno-ekonomicznej i regionalnej (Churski 2008). Najczęściej rozwój traktuje się jako ciąg ukierunkowanych i nieodwracalnych zmian dokonujących się w strukturze obiektu przedstawianego systemowo. Zmianę postrzega się jako przejście z jednego stanu obiektu do innego, co wiąże się z przekształceniem jego cech zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym. Z kolei struktura jest interpretowana zgodnie z podejściem relacyjnym i przejawia się w występowaniu rzeczywistego układu relacji wiążących, które stanowią powiązania, oddziaływania lub sprzężenia obiektów oraz relacji przestrzennych. Zmiany, których ciąg jest istotą, wykazują zazwyczaj długotrwałą i wieloetapowy charakter. Ich kierunek dotyczy nie tylko cech ilościowych lub jakościowych obiektów, ale także obejmuje tworzenie nowych własności (Chojnicki 1989, 1999).

Rozwój społeczno-gospodarczy, podobnie jak rozwój „bezzprzymiotnikowy”, pozostaje w centrum zainteresowania zarówno opinii publicznej, jak i polityków oraz badaczy (Kubiczek 2014). Zagadnienie to obejmuje dwie składowe: rozwój społeczny (i postęp społeczny) oraz rozwój gospodarczy (i wzrost gospodarczy), a sama nazwa wskazuje, że jeden element determinuje drugi i odwrotnie (Jańczuk 2013). Parysek (1997, s. 12) rozwój społeczno-gospodarczy rozumie jako „proces pozytywnych przemian wzrostu ilościowego i zmian jakościowych”. Podobnie to zagadnienie rozpatruje Hryniewicz (2000, s. 53), zdaniem którego rozwój społeczno-gospodarczy to „ciąg następujących po sobie zjawisk gospodarczych i społecznych, które na gruncie dostępnej wiedzy można ocenić jako bardziej korzystne od innych”. Według Chojnickiego (1989, 1999) badania rozwoju społeczno-gospodarczego obejmują różnorodne ujęcia: (1) całościowe i częściowe, (2) procesowe i finalne, (3) opisowe i wartościujące oraz (4) ilościowe i jakościowe, które koncentrują się głównie na zrozumieniu tego, jakie zmiany następują w społeczeństwie i jego strukturach, a także jakie są konsekwencje tych zmian dla funkcjonowania systemów społeczno-gospodarczych.

Procesy rozwojowe zachodzą w różnych skalach przestrzennych: lokalnej, regionalnej, a także większej – krajowej lub globalnej (Kudełko 2004, Pujer 2016), zaś ich cechą charakterystyczną jest geograficzne zróżnicowanie jako wynik heterogeniczności przestrzeni, charakteryzującej się odmiennymi zasobami oraz różnym stopniem ich oddziaływania i wykorzystania w procesie wzrostu i rozwoju gospodarczego (Perdał i in. 2020). Uważa się, że utrzymujące się, a nawet pogłębiające zróżnicowanie przestrzenne jest istotnym problemem rozpatrywanym w skali regionalnej (Churski 2008, Czyż, Hauke 2010, 2015a, b, Hauke 2018, Malina 2020), a w ujęciu wewnątrzregionalnym badanym w skali lokalnej na

poziomie powiatowym (Gaczek 2000, 2001, Dolata 2009, Spychała 2017, Józefowicz, Smolińska 2019) lub gminnym (Dyba 2011, Dyba, Stryjakiewicz 2012).

W niniejszej pracy poruszono tematykę rozwoju społeczno-gospodarczego analizowaną na poziomie lokalnym w odniesieniu do układów obwarzankowych małych miast w województwie wielkopolskim. Problematyka małych miast w literaturze przedmiotu podejmowana jest przez wielu autorów w pracach z zakresu geografii miast. Natomiast zagadnienia funkcjonowania gmin obwarzankowych, mimo wzrostu liczby prac na ten temat w ostatnich latach, nadal pozostają obszarem, w którym stan wiedzy jest niewystarczający i wymaga dalszych badań¹. W związku z tym badanie tych dwóch jednostek podziału administracyjnego jako całości wydaje się niezwykle interesujące z perspektywy poznawczej, szczególnie ze względu na określone różnice i podobieństwa między wybranymi gminami. Dokonany na potrzeby pracy przegląd literatury sugeruje, że problematyka procesów rozwojowych małych miast w województwie wielkopolskim, stanowiącym dla autorów opracowania studium przypadku, poruszana jest w licznych pracach z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej, m.in.: Zaniewskiej (2004), Barka i Zaniewskiej (2006), Kołodziejczak (2007), Męczyńskiego i in. (2010), Koneckiej-Szydłowskiej i Haukego (2011), Koneckiej-Szydłowskiej (2012, 2018a, b) oraz Kaczmarek i Koneckiej-Szydłowskiej (2013). Z kolei zagadnienia związane z funkcjonowaniem gmin obwarzankowych w przedmiotowym województwie zawarte są tylko w publikacjach Kozubka (2023a, b, c). W skali krajowej kwestię układów obwarzankowych małych miast porusza jedynie Gibas (2016), który stawia sobie za cel generalny stwierdzenie, czy niezbędne jest podjęcie działań w celu wspólnego zarządzania odrębnymi jednostkami terytorialnymi. Praca wskazanego autora wpisuje się w szerszą dyskusję podejmowaną w literaturze przedmiotu dotyczącą konsolidacji samorządów, zwłaszcza gmin miejskich i obwarzankowych gmin wiejskich, która jest związana z efektywnością obecnego podziału terytorialno-administracyjnego na szczeblu podstawowym (gminnym), co zostanie omówione w kolejnych częściach niniejszej publikacji w ramach refleksji definicyjnych.

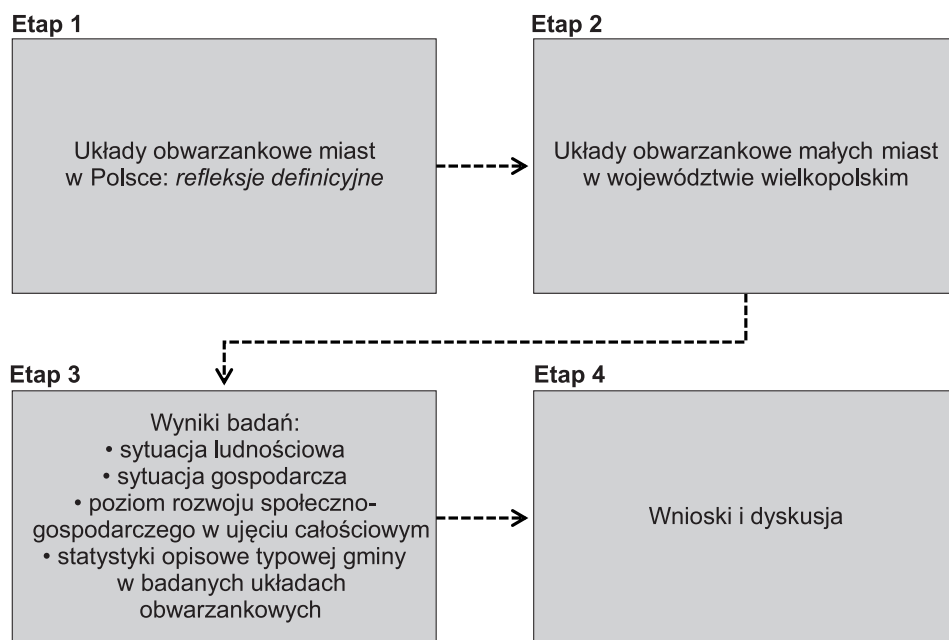
Głównym celem artykułu jest określenie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego układów obwarzankowych małych miast. Zakres przestrzenny pracy dotyczy wybranych gmin miejskich (miast do 20 tys. mieszkańców) i ich wiejskich odpowiedników (gmin obwarzankowych) położonych w województwie wielkopolskim, którymi są: Chodzież, Czarnków, Obrzycko, Słupca oraz Złotów. Zakres czasowy obejmuje natomiast lata 2011 i 2021. Celowi pracy przyporządkowano następujące pytania poznawcze:

1. Jak przedstawia się sytuacja ludnościowa gmin w układach obwarzankowych małych miast w województwie wielkopolskim w latach 2011 i 2021?
2. Jak prezentuje się sytuacja gospodarcza gmin w układach obwarzankowych małych miast w województwie wielkopolskim w latach 2011 i 2021?

¹ Wzrost liczby prac dotyczących gmin obwarzankowych jest zauważalny po publikacji opracowania Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji (MAiC) z 2013 r., oceniającego wybrane aspekty funkcjonowania jednostek samorządu terytorialnego (JST) na poziomie lokalnym (gminy, powiaty) w Polsce (Ocena sytuacji... 2013).

3. Jaki poziom rozwoju społeczno-gospodarczego charakteryzuje gminy w układach obwarzankowych małych miast na tle pozostałych gmin w województwie wielkopolskim w latach 2011 i 2021?
4. Jak zmieniły się w 2021 r. względem 2011 r. statystyki opisowe typowej gminy w układach obwarzankowych małych miast na tle pozostałych gmin w województwie wielkopolskim?

Postępowanie badawcze, które ma na celu realizację głównego założenia pracy, obejmuje cztery etapy (ryc. 1).

Ryc. 1. Etapy postępowania badawczego zastosowane w pracy
Źródło: opracowanie własne.

W pierwszym etapie przeprowadzono przegląd literatury dotyczący gmin wchodzących w skład układów obwarzankowych. W drugim etapie pracy przedstawiono położenie i charakterystykę układów obwarzankowych małych miast w województwie wielkopolskim. W zasadniczym, trzecim etapie omówiono wyniki badań w zakresie sytuacji ludnościowej i gospodarczej oraz poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego w ujęciu całościowym, a także przedstawiono statystyki opisowe typowej gminy w badanych układach obwarzankowych. W ostatnim, czwartym etapie pracy zaprezentowano wnioski i podjęto dyskusję związaną z funkcjonowaniem gmin obwarzankowych wokół małych miast.

Metody badawcze i źródła danych

Podstawową metodą zastosowaną w celu określenia poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego układów obwarzankowych małych miast w województwie wielkopolskim jest metoda wskaźnikowa.

Wskaźniki zjawisk społeczno-gospodarczych są niezbędne do właściwej oceny procesów zachodzących w sferze społecznej i gospodarczej. W tym celu w geografii społeczno-ekonomicznej wykorzystuje się wskaźniki statystyczne pomocne w działaniach praktycznych oraz wskaźniki metodologiczne, mające znaczenie poznawcze (Czyż 2016). W opracowaniu zastosowano następujące wskaźniki statystyczne: struktury, natężenia, dynamiki, a także wskaźnik dywersyfikacji struktury gospodarczej (Creamer 1943, Rogacki 1988) i wskaźnik syntetyczny Perkala (Ws) (Perkal 1953, Smith 1972, Runge 2007, Czyż 2016).

Do obliczenia wskaźnika syntetycznego Perkala (Ws) wykorzystano wybrane wskaźniki cząstkowe odnoszące się do pięciu kategorii: (1) ludność, (2) gospodarka, (3) infrastruktura społeczna, (4) infrastruktura techniczna i mieszkalnictwo oraz (5) kapitał ludzki i społeczny. Każda z nich została opisana za pomocą zestawu liczącego od 4 do 6 wskaźników, które mają charakter stymulant lub destymulant rozwoju społeczno-gospodarczego (tab. 1).

Na podstawie uzyskanego rozkładu wartości wskaźnika syntetycznego Perkala (Ws) dokonano uporządkowania liniowego analizowanych obiektów na skali poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, zakładając, że im wyższa jest jego wartość, tym wyższy poziom rozwoju oraz pozycja gminy i odwrotnie. Następnie przeprowadzono klasyfikację, która pozwoliła na wyodrębnienie klas jednostek przestrzennych o zbliżonym poziomie wartości wymienionego wskaźnika. Podziału na klasy dokonano przy zastosowaniu jednej z powszechnie przyjętych metod klasyfikacji, tj. na podstawie średniej arytmetycznej i odchylenia standardowego (Kaczmarek, Parysek 1977), co pozwoliło na wyodrębnienie pięciu klas gmin: o bardzo wysokim, wysokim, przeciętnym, niskim i bardzo niskim poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego.

W analizie wykorzystano dane wtórne pochodzące z Banku Danych Lokalnych GUS (sytuacja ludnościowa) oraz materiały nabyte w Urzędzie Statystycznym w Poznaniu w celu realizacji projektu badawczego pt. „Nowe wyzwania polityki regionalnej w kształtowaniu czynników rozwoju społeczno-ekonomicznego regionów mniej rozwiniętych” finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki (2015/19/B/HS5/00012), prowadzonego pod kierunkiem prof. dr. hab. Pawła Churskiego z Wydziału Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (sytuacja gospodarcza).

Tabela 1. Zestaw wskaźników w układzie pięciu kategorii

Kategoria	Wskaźnik	Charakter wskaźnika
Ludność	udział ludności w wieku produkcyjnym (w %)	S
	udział ludności w wieku poprodukcyjnym (w %)	D
	przyrost naturalny (w ‰)	S
	saldo migracji (w ‰)	S
Gospodarka	liczba podmiotów gospodarczych na 1000 lud.	S
	liczba podmiotów gospodarczych nowo zarejestrowanych na 1000 lud.	S
	liczba osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą na 1000 lud.	S
	liczba pracujących na 1000 lud.	S
Infrastruktura społeczna	liczba bezrobotnych na 1000 lud.	D
	liczba podmiotów ambulatoryjnych na 10 tys. lud.	S
	liczba porad lekarskich na 1000 lud.	S
Infrastruktura techniczna i mieszkalnictwo	liczba ludności na 1 aptekę	D
	liczba bibliotek na 10 tys. lud.	S
	liczba uczniów na 1 oddział w szkole podstawowej	D
	udział ludności korzystającej z sieci wodociągowej (w %)	S
	udział ludności korzystającej z sieci kanalizacyjnej (w %)	S
Kapitał ludzki i społeczny	udział ludności korzystającej z sieci gazowej (w %)	S
	liczba budynków mieszkalnych na 1000 lud.	S
	liczba nowych budynków mieszkalnych na 1000 lud.	S
	wydatki na oświatę i wychowanie na 1 mieszkańca (w zł)	S
	liczba fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych na 1000 lud.	S
	liczba uczestników imprez na 1000 lud.	S
	liczba członków kół/klubów/sekcji na 1000 lud.	S

Objaśnienie:

S – stymulanta

D – destymulanta

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Banku Danych Lokalnych GUS.

Układy obwarzankowe miast w Polsce: refleksje definicyjne

Termin „układ obwarzankowy” nie jest powszechnie znany i stosowany na gruncie badań geograficznych, co uzasadnia potrzebę jego bliższego zdefiniowania w celu zrozumienia problematyki omawianej w niniejszej pracy.

W literaturze przedmiotu pojęciem tym posłużyli się następujący autorzy: Gibas (2016) oraz Kozubek (2023b, c). Pierwszy z badaczy rozważanego terminu użył w kontekście małych miast w skali krajowej, natomiast drugi wykorzystał w zakresie ogólnym w skali regionalnej, dotyczącej województwa wielkopolskiego. Próbując zdefiniować „układ obwarzankowy”, należy zastanowić się w pierw-

szej kolejności nad jego elementami składowymi, a następnie nad pozostałymi aspektami badanego zagadnienia.

Nazwa „układ obwarzankowy” pochodzi od podobieństwa układu do kształtu obwarzanka, czyli tradycyjnego polskiego wypieku w kształcie okręgu, który stanowi niekwestionowany symbol kulinarny miasta Krakowa. W odniesieniu do tematyki związanej z samorządem terytorialnym oraz podziałem terytorialno-administracyjnym państwa pojęcie to obejmuje swoim zakresem dwie odrębne administracyjnie, ale powiązane zazwyczaj nazewniczo oraz funkcjonalnie jednostki: miasta (niezależnie od wielkości mierzonej liczbą mieszkańców – duże, średnie lub małe) oraz gminy wiejskie położone w bezpośrednim sąsiedztwie, zwane obwarzankowymi², mające siedzibę władz na ich terenie. Za sprawą tego rozwiązania miasta stanowią miejsce urzędowania organów gminy miejskiej oraz wiejskiej, a nierzadko także powiatu. Pełnią one rolę ośrodków centralnych o funkcjach administracyjno-usługowych względem obszarów otaczających o charakterze rolniczym. Występowanie podwójnej administracji wzbudza w Polsce zainteresowanie wśród przedstawicieli zarówno jednostek miejskich, mających w swoich granicach urząd odrębnej administracyjnie gminy, jak i badaczy, co wymaga dokładniejszego zrozumienia istoty problemu.

Kwestia istnienia w polskim podziale administracyjnym gmin obwarzankowych poruszona została oficjalnie w raporcie pt. „Ocena sytuacji samorządów lokalnych” opracowanym przez Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji (MAiC) w 2013 r., który próbował ocenić wybrane aspekty funkcjonowania jednostek samorządu terytorialnego (JST) na poziomie lokalnym (gminy i powiaty), świadczących w większości podstawowe usługi publiczne. Krajowe prawodawstwo nie wyklucza możliwości funkcjonowania analizowanych w opracowaniu gmin (Dobkowski 2020), które zdaniem Malinowskiej-Misiąg i Misiąga (2021) oraz Potoczek (2022) należą do jednostek dysfunkcyjnych w systemie podziału administracyjnego państwa. Ze względu na swoją specyfikę gminy te stanowią „fenomen polskiego podziału terytorialnego, który nie tylko nie ma żadnego uzasadnienia merytorycznego, ale także żadnej tradycji (...), przypadkowość i bezzasadność tych rozwiązań uwidacznia się np. w Wielkopolsce, gdzie Śrem, Środa czy Jarocin są gminami miejsko-wiejskimi, a położone niedaleko Koło, Kościan czy Turek to miasta administracyjnie odłączone od swego naturalnego otoczenia, jakim są wiejskie gminy o tych samych nazwach i siedzibach” (Porawski 2018, s. 55).

Powstanie gmin obwarzankowych w Polsce jest związane z przeprowadzoną w latach 90. XX w. reformą gminną oraz późniejszymi decyzjami rządu, które umożliwiły obszarom wiejskim wchodzącym w skład gmin miejsko-wiejskich utworzenie własnych gmin wiejskich z siedzibą na terenie miasta. Kamosiński (2015) wskazuje przynajmniej dwie przyczyny pojawienia się jednostek dysfunkcyjnych w polskim systemie podziału administracyjnego. Pierwsza z nich odnosiła się do pragnienia niektórych społeczności lokalnych do utworzenia nowej, niezależnej gminy w celu samodzielnego podejmowania decyzji dotyczących swojego

² W kontekście tych gmin można również używać terminu „gmina pierścieniowa”, „gmina okalająca” albo „gmina bez centrum”, co wskazuje na charakterystyczny układ przestrzenny jednostki, w której brak jest wyraźnie zdefiniowanego centrum administracyjno-usługowego.

obszaru. Natomiast druga wynikała z możliwości otrzymania przez gminy wiejskie środków finansowych z funduszy przedakcesyjnych na budowę infrastruktury technicznej, które nie były dostępne dla gmin miejskich, co zachęcało gminy miejsko-wiejskie do dzielenia się. Tym samym obszary wiejskie miały szansę nadrobienia zaległości powstałych w okresie gospodarki centralnie planowanej, co było istotne dla ich rozwoju społeczno-gospodarczego. Zdaniem Swianiewicza (2014) dążenia niektórych społeczności lokalnych do utworzenia nowej, niezależnej gminy mogły być efektem oddolnej presji i konfliktów, jakie wybuchały między mieszkańcami miast i otaczających je obszarów wiejskich. Konfrontując to z aktami prawnymi, należy stwierdzić, że przyczyniło się to do dwóch znaczących podziałów. W 1990 r.³ doszło do „rozpadu” 15 gmin miejsko-wiejskich na odrębne jednostki administracyjne – gminy miejskie i gminy wiejskie. W 1991 r.⁴ podobny podział dotyczył 23 takich gmin. W następnych latach podziały były coraz mniej powszechne, a od 1998 r.⁵, kiedy doszło do podziału gminy miejsko-wiejskiej Stoczek Łukowski, kolejne rządy nie wyrażały na to już zgody.

W Polsce w 2013 r. było 158 gmin obwarzankowych, z czego 144 stanowiły gminy wiejskie otaczające miejskie, a 14 to gminy wiejskie okalające miasta na prawach powiatu (Ocena sytuacji... 2013). Połączenie miasta Zielona Góra z gminą obwarzankową Zielona Góra w jedną jednostkę samorządu terytorialnego, tj. miasto na prawach powiatu, w 2015 r.⁶ spowodowało, że obecnie istnieje 157 takich gmin, czyli 10,4% ogółu gmin wiejskich oraz 6,3% wszystkich gmin w Polsce. Tematyką gmin obwarzankowych powinny być zainteresowane samorządy większości polskim województw, oprócz opolskiego i śląskiego, w których brak gmin tego typu.

Gminy obwarzankowe stanowią słabsze ogniwo samorządu terytorialnego (Wilk 2021), co powoduje, że wykonywana przez nie działalność wywołuje negatywne skutki o charakterze organizacyjno-strukturalnym w procesie realizacji zadań publicznych (Jańczuk 2020). Zdaniem MAiC (Ocena sytuacji... 2013, s. 36) należą do nich: „(...) zwiększenie kosztów administracyjnych związanych z funkcjonowaniem urzędów gmin, występowanie dwóch organów uchwałodawczych i wykonawczych, nasilenie efektu pasażera na gapę (...) oraz brak koordynacji wykonywania usług”. Rozpatrywane gminy pod względem poziomu wyposażenia instytucjonalnego cechują się niższym poziomem wyposażenia w instytucje niż gminy wiejskie, ale wyraźnie wyższym niż obszary wiejskie gmin miejsko-wiejskich, mimo ich podobnego potencjału. Problem ten dotyczy: ośrodków zdrowia, aptek, ośrodków kultury, marketów, banków i placówek policji. W przeciętnej

³ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 grudnia 1990 r. w sprawie podziału wspólnych organów dla miast i sąsiadujących z nimi gmin oraz ustalenia granic, nazw gmin i ich siedzib.

⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 września 1991 r. w sprawie podziału lub połączenia niektórych miast i gmin, w których dotychczas działały wspólne organy, oraz zmiany i ustalenia ich nazw i siedzib.

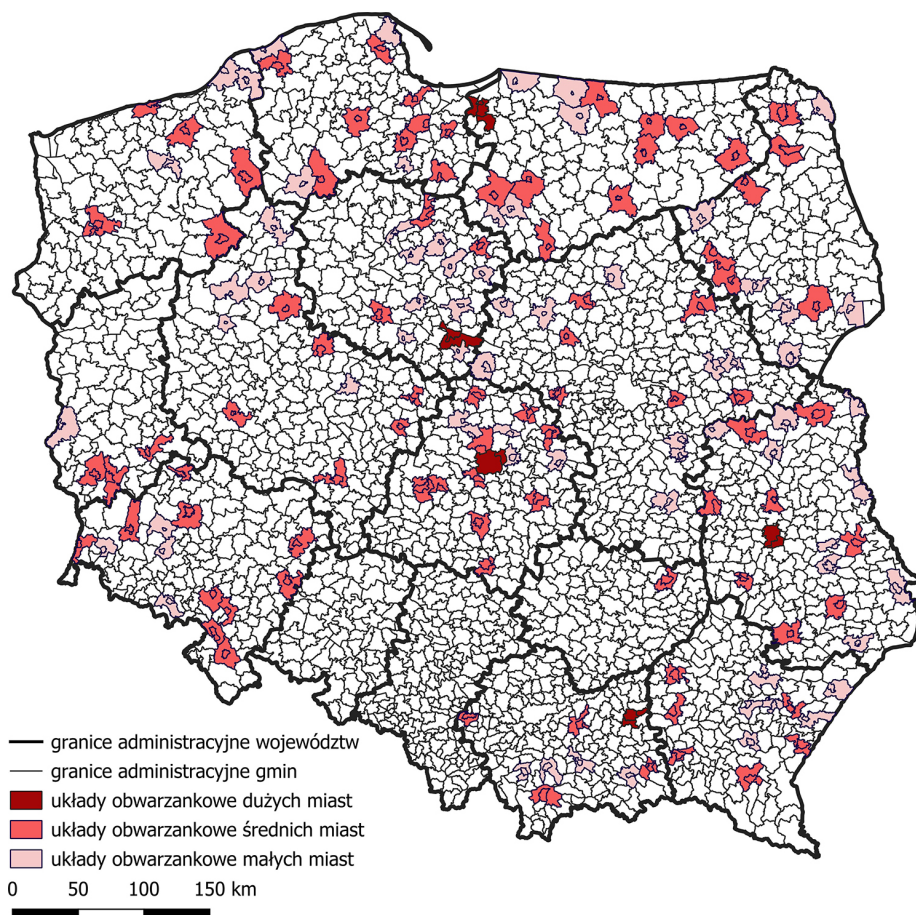
⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 2 września 1997 r. w sprawie utworzenia gmin, przejścia zadań i kompetencji oraz nadania statusu miasta w województwach katowickim i siedleckim.

⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 lipca 2014 r. w sprawie połączenia gmin, ustalenia granic niektórych gmin i miast, nadania niektórym miejscowościom statusu miasta oraz zmiany siedziby władz gminy.

gminie obwarzankowej w 2021 r. funkcjonowało 9,34 instytucji gminnej (Szmytkie, Sikorski 2024).

Negatywne skutki o charakterze organizacyjno-strukturalnym w procesie realizacji zadań publicznych przez gminy obwarzankowe skłoniły MAiC (Ocena sytuacji... 2013) do opracowania propozycji włączania tych gmin w granice miasta. Taką konieczność podkreślają liczni eksperci z zakresu nauk ekonomicznych, a także prawnych, do których należą: Dąbbska i Trzyna (2013), Hausner (2013), Wojciechowski (2014) oraz Sześciło (2019). Zdaniem Porawskiego (2018) „konieczność ta wyraźnie ujawnia się co roku, podczas dyskusji z kolejnymi rządami o projektach zmian w podziale administracyjnym”. Jak słusznie zauważa Związek Miast Polskich (2022), zmiana granic administracyjnych w przypadku miast otoczonych przez gminy obwarzankowe rodzi liczne, najczęściej nieuzasadnione kontrowersje oraz konflikty. Organizacja samorządów polskich uważa również, że należy doprowadzić do zniesienia sztucznych podziałów, a tym samym połączyć miasta z gminami obwarzankowymi. Tego typu zmiany powinny odbywać się na podobnych zasadach jak zmiana granic miast w gminach miejsko-wiejskich, która zachodzi co roku w sposób niemal niezauważalny, ponieważ nie narusza ona zasadniczego podziału administracyjnego państwa. Niestety zmiany czy nawet sama dyskusja na temat włączenia gmin obwarzankowych w granice miasta traktowana jest przez mieszkańców gmin wiejskich jako forma zamachu na ich samorządność (Kaczmarek 2016). A wtedy w protestach używane są wyrażenia typu: „ręce precz od naszej ziemi” czy „nie oddamy naszej ziemi” (Cieślak-Wróblewska 2021). Sytuacje konfliktowe we wspomnianym zakresie w ostatnich latach nasiliły się m.in. w Chełmie, Kołobrzegu, Sanoku czy Słupsku. W powyższych rozważaniach szczególną uwagę poświęcono otoczeniu miasta, czyli w tym przypadku gminie obwarzankowej, która niejednokrotnie postrzegana jest przez władarzy miast oraz badaczy w kategoriach swoistego problemu. Podjęcie decyzji co do dalszego postępowania w sprawie przedmiotowych gmin wymaga przeprowadzenia kompleksowej oceny sytuacji rozwojowej jednostek tworzących „specyficzne struktury terytorialne” zwane układami obwarzankowymi, których pełne nazewnictwo uzależnione jest od kryterium wielkościowego miast w Polsce (ryc. 2).

W sytuacji gdy duże miasto (powyżej 100 tys. mieszkańców) otoczone jest przez gminę obwarzankową wyróżnia się układy obwarzankowe dużych miast. W przypadku pozostałych ośrodków, tj. miast średniej wielkości (od 20 do 100 tys.), mówi się o układach obwarzankowych średnich miast, natomiast w odniesieniu do miast małych (poniżej 20 tys.) o układach obwarzankowych małych miast. Wskazane układy obwarzankowe różnią się nie tylko wielkością ośrodka miejskiego, od którego zależy nazwa układu, ale także sposobem organizacji przestrzennej, która jest odzwierciedleniem specyfiki i potrzeb mieszkańców poszczególnych miast i ich wiejskich odpowiedników.

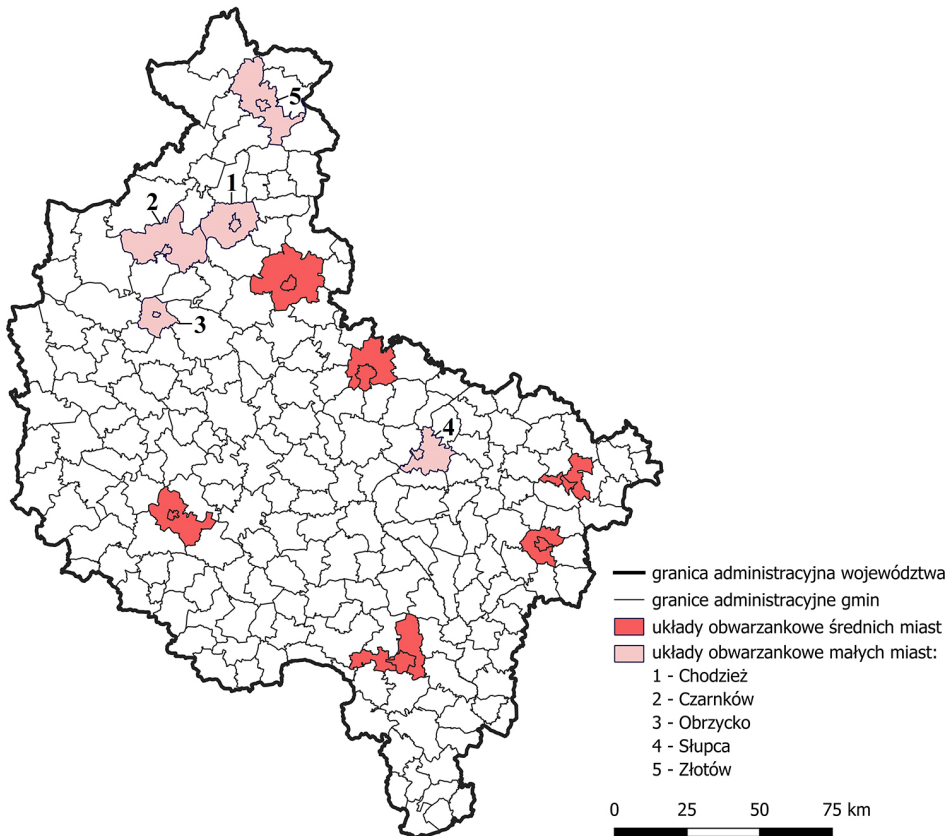
Ryc. 2. Układy obwarzankowe miast w Polsce
 Źródło: opracowanie własne.

Układy obwarzankowe małych miast w województwie wielkopolskim

Województwo wielkopolskie to jedno z 16 województw w Polsce, usytuowane w środkowo-zachodniej części kraju. Jego powierzchnia wynosi 29 826 km², a liczba mieszkańców osiąga 3,5 mln. Według danych z 2021 r. jest to drugie co do wielkości województwo w Polsce (po mazowieckim) oraz trzecie pod względem liczby ludności (po mazowieckim i śląskim). Stolicą województwa jest miasto Poznań, które zamieszkuje 545 tys. mieszkańców (15,6% ludności województwa), natomiast liczba ludności całej aglomeracji poznańskiej obejmującej w wymiarze przestrzennym miasto centralne oraz 17 gmin o różnym statusie administracyjnym otaczającego go powiatu poznańskiego (Swianiewicz, Klimska 2005, Kaczmarek 2008) wynosi 982 tys. mieszkańców.

Sieć osadnicza województwa wielkopolskiego składa się z 5569 miejscowości, w tym: 115 miast, 4349 wsi oraz 1105 innych jednostek (m.in. kolonie, osady i przysiółki). Ich rozmieszczenie przestrzenne charakteryzuje się dużą regularnością. Jeden z ośrodków miejskich, czyli miasto Poznań, reprezentuje klasę miast dużych (powyżej 100 tys. mieszkańców), 19 należy do klasy miast średnich (20–100 tys.), a 95 zalicza się do klasy miast małych (do 20 tys.), która jest wewnętrznie zróżnicowana i zawiera cztery podklasy wielkościowe: 10–20 tys. mieszkańców (18 miast), 5–10 tys. (19), 2–5 tys. (44) i poniżej 2 tys. (14). W miastach zamieszkuje łącznie 53,6% ogółu ludności, przy średniej krajowej na poziomie 59,7% (wg danych z 2021 r.). W hierarchii jednostek osadniczych wyróżnia się ośrodek metropolitalny – miasto Poznań, ośrodki regionalne – miasta: Kalisz i Ostrów Wielkopolski, ośrodki subregionalne – miasta: Gniezno, Konin, Leszno i Piła, ośrodki lokalne – miasta powiatowe oraz pozostałe miasta i wsie będące siedzibami gmin (Plan zagospodarowania przestrzennego... 2019).

Województwo wielkopolskie składa się z 35 powiatów (w tym czterech powiatów grodzkich – miast na prawach powiatu, takich jak: Poznań, Kalisz, Konin

Ryc. 3. Układy obwarzankowe miast w województwie wielkopolskim

Źródło: opracowanie własne.

i Leszno) oraz 226 gmin, które według obowiązującego w kraju podziału, dzielą się na 19 gmin miejskich, 96 miejsko-wiejskich oraz 111 wiejskich. Wśród tych ostatnich wyróżnia się 11 gmin obwarzankowych (Dyba 2011, Dyba, Strykiewicz 2012, Kozubek 2023a), które wraz z gminami miejskimi, będącymi ich siedzibami, tworzą w podziale administracyjnym województwa wielkopolskiego układy obwarzankowe miast określonej wielkości (Kozubek 2023b, c). W badanym województwie wyznaczyć można układy obwarzankowe średnich miast (Gniezno, Koło, Kościan, Ostrów Wielkopolski, Turek i Wągrowiec) oraz układy obwarzankowe małych miast, do których należą: Chodzież, Czarnków, Obrzycko, Słupca oraz Złotów (ryc. 3).

Układy obwarzankowe małych miast w województwie wielkopolskim będące przedmiotem niniejszej analizy zajmują łącznie 1155,2 km², co stanowi 3,9% powierzchni całkowitej jednostki. Średnia powierzchnia takiego układu wynosi 231,0 km², z czego największy jest układ obwarzankowy Czarnkowa (355,9 km²), a najmniejszy układ obwarzankowy Obrzycka (114,6 km²). Dla porównania średnia powierzchnia gminy miejsko-wiejskiej w województwie wielkopolskim zawierającej małe miasto wynosi 159,8 km² (ze zbioru gmin miejsko-wiejskich wyeliminowano te, w których miasto liczyło powyżej 20 tys. mieszkańców, tj. Gostyń, Jarocin, Krotoszyn, Swarzędz, Rawicz, Środa Wielkopolska, Śrem i Września) (wg danych z 2021 r.) (tab. 2).

Tabela 2. Układy obwarzankowe małych miast w województwie wielkopolskim

Lp.	Gmina	Powiat	Siedziba władz	Powierzchnia [km ²]
1	Chodzież (1)	chodzieski	Chodzież	12,8
	Chodzież (2)	chodzieski	Chodzież	212,9
2	Czarnków (1)	czarnkowsko-trzcianecki	Czarnków	10,2
	Czarnków (2)	czarnkowsko-trzcianecki	Czarnków	345,8
3	Obrzycko (1)	szamotulski	Obrzycko	3,7
	Obrzycko (2)	szamotulski	Obrzycko	110,8
4	Słupca (1)	śłupecki	Słupca	10,3
	Słupca (2)	śłupecki	Słupca	144,8
5	Złotów (1)	złotowski	Złotów	11,6
	Złotów (2)	złotowski	Złotów	292,3

Objaśnienie:

(1) małe miasto (gmina miejska)

(2) gmina obwarzankowa (gmina wiejska)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Banku Danych Lokalnych GUS.

Rdzeniem rozpatrywanych w niniejszej pracy układów obwarzankowych małych miast jest małe miasto, które pełni funkcje siedziby władz zarówno dla miasta (gminy miejskiej), jak i gminy obwarzankowej (gminy wiejskiej), a także w większości przypadków dla władz powiatowych. Nadanie małym miastom w badanym województwie funkcji ośrodków powiatowych wynikało często z niedoboru w systemie regionalnym miast średniej wielkości (Konecka-Szydłowska 2018b). W analizowanym zbiorze wskazanych funkcji nie pełni tylko Obrzycko, a z kolei

w przypadku Czarnkowa funkcje te są współdzielone z Trzcianką, gdzie mieści się Delegatura Starostwa Powiatowego (Konecka-Szydłowska, Kulczyńska 2012).

Wyniki badań

Sytuacja ludnościowa

Sytuacja ludnościowa w układach obwarzankowych małych miast w województwie wielkopolskim przedstawia się następująco: w 2021 r. liczba ludności tych gmin wynosiła łącznie 103 439, co stanowiło zaledwie 3,0% ogółu ludności województwa. W porównaniu do 2011 r. nastąpił spadek o 3141 mieszkańców. W 2021 r. przeciętna liczba ludności pojedynczej gminy zlokalizowanej w rozpatrywanych układach kształtowała się na poziomie 10 344 mieszkańców, małego miasta – 12 449, a gminy obwarzankowej – 8239. W całym okresie największa i najmniejsza liczba mieszkańców koncentrowała się w gminach miejskich, były to odpowiednio Złotów i Obrzycko. W analizowanych latach układy obwarzankowe małych miast w województwie wielkopolskim charakteryzuje zróżnicowana dynamika zmian ludnościowych z niewielką tendencją spadkową. Obliczony dla tego okresu średni wskaźnik dynamiki kształtował się na poziomie 98,6%, w tym dla małych miast wynosił 94,7%, a dla gmin obwarzankowych 102,5%. Największe wartości wskaźnika dynamiki odnotowano w gminach wiejskich Słupca (105,3%) i Chodzież (104,8%), a najmniejsze w gminach miejskich Chodzież (90,6%) oraz Czarnków (89,6%). Wysokie wartości wskaźnika dynamiki są przede wszystkim efektem migracji ludności z miast na tereny podmiejskie, będą-

Tabela 3. Sytuacja ludnościowa w układach obwarzankowych małych miast w województwie wielkopolskim w latach 2011 i 2021

Lp.	Gmina	Liczba ludności		Wskaźnik dynamiki liczby ludności 2011–2021 (w %)	Typ ludnościowy wg Webba	
		2011	2021		2011	2021
1	Chodzież (1)	19 693	17 851	90,6	G	G
	Chodzież (2)	5 773	6 050	104,8	B	D
2	Czarnków (1)	11 405	10 218	89,6	H	F
	Czarnków (2)	11 147	11 134	99,9	C	E
3	Obrzycko (1)	2 363	2 384	100,9	E	E
	Obrzycko (2)	4 407	4 396	99,8	C	D
4	Słupca (1)	14 186	13 267	93,5	H	G
	Słupca (2)	9 314	9 812	105,3	H	D
5	Złotów (1)	18 756	18 525	98,8	H	G
	Złotów (2)	9 536	9 802	102,8	B	D

Objaśnienie:

(1) małe miasto (gmina miejska)

(2) gmina obwarzankowa (gmina wiejska)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Banku Danych Lokalnych GUS.

ce częścią gmin wiejskich (Szymańska, Biegańska 2011, Kajdanek 2012). Proces ten nazywa się suburbanizacją (Jadach-Sepiolo, Legutko-Kobus 2021), natomiast w kontekście układów małych miast określa się go mikrosuburbanizacją (Heffner 2016), która stanowi jeden z etapów rozwoju miast w klasycznym modelu Klaasena i Paelincka (1979) (tab. 3).

Określenie typów ludnościowych występujących w układach obwarzankowych małych miast w województwie wielkopolskim możliwe jest dzięki zastosowaniu typologii według Webba (1964), opartej na wartościach przyrostu naturalnego i salda migracji. Dane te pozwalają zakwalifikować badaną jednostkę do jednego z ośmiu typów ludnościowych, gdzie typy A–D to typy rozwojowe, oznaczające wzrost liczby ludności, natomiast E–H to typy depopulacyjne, wskazujące na spadek liczby ludności. W obu latach wszystkie małe miasta można zaliczyć do typów depopulacyjnych, a gminy obwarzankowe w większości do typów rozwojowych. Wyjątek pod tym względem w pierwszym roku analizy stanowiła gmina wiejska Słupca, a w ostatnim – gmina wiejska Czarnków. W 2011 r. cztery gminy zaliczono do typu H, po dwie do typu B i C oraz po jednej do typu E i G. Natomiast w 2021 r. cztery gminy zakwalifikowano do typu D, trzy do typu G, dwie do typu E i jedną do typu F. W porównaniu lat 2011 i 2021 można zauważyć, że niektóre gminy obwarzankowe zmieniły typy ludnościowe: z bardziej korzystnego na mniej korzystny, np. gmina miejska Czarnków z typu C na E, co skutkowało niewielkim spadkiem liczby ludności lub odwrotnie – z mniej korzystnego na bardziej korzystny, np. gmina miejska Słupca z typu H na D, co wiązało się ze wzrostem liczby ludności.

Sytuacja gospodarcza

Sytuacja gospodarcza w układach obwarzankowych małych miast w województwie wielkopolskim prezentuje się następująco: w 2021 r. liczba osób pracujących w tych gminach wynosiła łącznie 42 255, co stanowiło tylko 2,7% ogółu pracujących w województwie. W porównaniu do 2011 r., podobnie jak w przypadku liczby ludności, nastąpił spadek o 3304 pracujących. W strukturze gospodarczej gmin określonej na podstawie liczby osób pracujących można zauważyć zróżnicowany udział trzech tradycyjnych sektorów gospodarki narodowej. W 2021 r. przeciętny udział rolnictwa w pojedynczej gminie zlokalizowanej w rozpatrywanych układach kształtował się na poziomie 19,6%, przemysłu – 33,4%, a usług – 47%. W porównaniu do 2011 r. nastąpił spadek udziału rolnictwa i przemysłu, a wzrost usług. W przypadku małych miast średnie udziały pracujących wynosiły w 2021 r. odpowiednio: 3,8%, 36% i 60,3%, natomiast w gminach obwarzankowych osiągały: 35,3%, 30,9% i 33,8%. Interesujący jest fakt, że w małych miastach odnotowano spadek udziału przemysłu, a w gminach obwarzankowych jego wzrost. Stopień zróżnicowania struktury gospodarczej analizowanych układów obwarzankowych określono za pomocą wskaźnika dywersyfikacji Creamera (1943), którego średnia wartość w 2011 r. wynosiła 4,3, a w 2021 r. – 4,8. W zbiorze małych miast odnotowano znaczny wzrost średniej wartości tego wskaźnika (z 5 do 5,8), a w gminach obwarzankowych niewielki (z 3,6 do 3,8). Na początku badanego okresu najbardziej zróżnicowaną strukturę gospodarki zaobserwowa-

no w gminie miejskiej Słupca (5,8), a najmniej w gminie wiejskiej Słupca (2,8), natomiast na końcu badanego okresu najbardziej zróżnicowaną strukturę gospodarki miała gmina miejska Chodzież (6,7), a najmniej gmina wiejska Chodzież (2,9). Z perspektywy poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego narastająca dywersyfikacja jest zazwyczaj korzystnym zjawiskiem gospodarczym. Przyczynia się do tworzenia elastycznych struktur gospodarczych, które wchłaniają innowacyjne i opłacalne obszary działalności, a jednocześnie prowadzą do wygaszania obszarów schyłkowych. Jednostki charakteryzujące się zdywersyfikowaną i dynamiczną strukturą mają większe szanse na rozwój oraz poprawę swojej pozycji w szerszym systemie gospodarczym i regionalnym systemie osadniczym (Domański 2004). W efekcie wpływa to na budowę ich potencjału konkurencyjnego (Góralski, Lazarek 2009) (tab. 4).

Tabela 4. Sytuacja gospodarcza w układach obwarzankowych małych miast w województwie wielkopolskim w latach 2011 i 2021

Lp.	Gmina	Rolnictwo (w %)		Przemysł (w %)		Usługi (w %)		Wskaźnik dywersyfikacji struktury gospodarczej		Typ gospodarki wg Jerczyńskiego	
		2011	2021	2011	2021	2011	2021	2011	2021	2011	2021
1	Chodzież (1)	1,5	1,9	49,1	31,6	49,4	66,4	4,7	6,7	PU	U
	Chodzież (2)	26,0	14,3	45,9	64,2	28,1	21,5	3,7	2,9	X	P
2	Czarnków (1)	1,4	1,2	46,4	44,7	52,1	54,1	4,8	4,9	UP	UP
	Czarnków (2)	46,1	42,1	23,0	20,7	30,9	37,2	3,7	4,6	RU	RU
3	Obrzycko (1)	8,6	8,6	35,6	36,3	55,8	55,2	4,7	5,7	UP	UP
	Obrzycko (2)	30,5	33,3	29,9	20,1	39,6	46,6	3,9	3,8	X	UR
4	Słupca (1)	4,7	4,1	39,2	43,5	56,2	52,4	5,8	5,9	UP	UP
	Słupca (2)	52,4	49,4	25,8	20,9	21,8	29,7	2,8	3,8	RP	RU
5	Złotów (1)	2,7	3,1	27,8	23,6	69,5	73,2	4,7	5,7	U	U
	Złotów (2)	49,4	37,6	16,0	28,6	34,6	33,9	3,9	3,9	RU	X

Objaśnienie:

(1) małe miasto (gmina miejska)

(2) gmina obwarzankowa (gmina wiejska)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Banku Danych Lokalnych GUS.

Określenie typów gospodarki występujących w układach obwarzankowych małych miast w województwie wielkopolskim możliwe jest dzięki zastosowaniu typologii według Jerczyńskiego (1977), opartej na proporcjach zatrudnienia w poszczególnych sektorach gospodarki narodowej. Dane te pozwalają zakwalifikować badaną jednostkę do jednego z dziesięciu typów funkcjonalnych, takich jak: rolniczy (R), rolniczo-przemysłowy (RP), rolniczo-usługowy (RU), przemysłowy (P), przemysłowo-rolniczy (PR), przemysłowo-usługowy (PU), usługowy (U), usługowo-rolniczy (UR), usługowo-przemysłowy (UP) oraz typ bez dominującej funkcji (X). W 2011 r. jedną gminę zaliczono do typu rolniczo-przemysłowego, dwie do typu rolniczo-usługowego, jedną do typu przemysłowo-usługowego, jedną do usługowego, trzy do usługowo-przemysłowego, a dwie nie miały

funkcji dominującej. Natomiast w 2021 r. dwie gminy zakwalifikowano do typu rolniczo-usługowego, jedną do typu przemysłowego, dwie do typu usługowego, jedną do typu usługowo-rolniczego, trzy do usługowo-przemysłowego i jedna nie miała funkcji dominującej. W obu latach małe miasta można przyporządkować do typów przemysłowo-usługowych (PU), usługowych (U) i usługowo-przemysłowych (UP), a gminy obwarzankowe – rolniczo-przemysłowych (RP), rolniczo-usługowych (RU), przemysłowych (P), usługowo-rolniczych (UR) oraz bez funkcji dominującej (X). W porównaniu lat 2011 i 2021 można zauważyć, że tylko gmina miejska Chodzież zmieniła typ funkcjonalny z przemysłowo-usługowego na usługowy, co wiązało się z zamknięciem zakładu produkcji porcelany w 2020 r. Natomiast w przypadku gmin obwarzankowych zmiana typu funkcjonalnego była zjawiskiem typowym, gdyż tylko w gminie wiejskiej Czarnków utrzymał się typ rolniczo-usługowy.

Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego w ujęciu całościowym

Pod względem ogólnej wartości wskaźnika syntetycznego Perkala (Ws) w układach obwarzankowych małych miast w województwie wielkopolskim w latach 2011 i 2021 można dostrzec wyraźne zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego.

W roku początkowym rozpiętość wymienionego wskaźnika w tych gminach zawierała się w przedziale od $Ws = 0,51$ do $Ws = -0,38$, w małych miastach od $Ws = 0,51$ do $Ws = -0,05$, a w gminach obwarzankowych od $Ws = -0,10$ do $Ws = -0,38$. W 2011 r. najwyższą jego wartość odnotowano w gminie miejskiej Obrzycko, z kolei najniższą w gminie wiejskiej Słupca. Natomiast w roku końcowym roz-

Tabela 5. Ogólna wartość wskaźnika syntetycznego Perkala (Ws) w układach obwarzankowych małych miast w województwie wielkopolskim w latach 2011 i 2021

Lp.	Gmina	Wskaźnik syntetyczny Perkala (Ws)		Wzrost lub spadek Ws (od 2021 do 2011 r.)	Pozycja i poziom rozwoju społeczno-gospodarczego				Zmiana pozycji (od 2021 do 2011 r.)
		2011	2021		2011		2021		
1	Chodzież (1)	-0,03	-0,24	-0,21	108	P	176	N	-68
	Chodzież (2)	-0,25	-0,01	0,24	176	N	104	P	72
2	Czarnków (1)	0,41	0,20	-0,21	22	W	47	W	-25
	Czarnków (2)	-0,10	-0,02	0,08	135	P	110	P	25
3	Obrzycko (1)	0,51	0,34	-0,17	16	W	27	W	-11
	Obrzycko (2)	-0,31	-0,38	-0,07	194	N	212	N	-18
4	Słupca (1)	0,30	0,02	-0,28	32	W	93	P	-61
	Słupca (2)	-0,38	0,09	0,47	208	N	66	P	142
5	Złotów (1)	-0,05	-0,05	0,00	119	P	121	P	-2
	Złotów (2)	-0,31	-0,08	0,23	193	N	131	P	62

Objaśnienie:

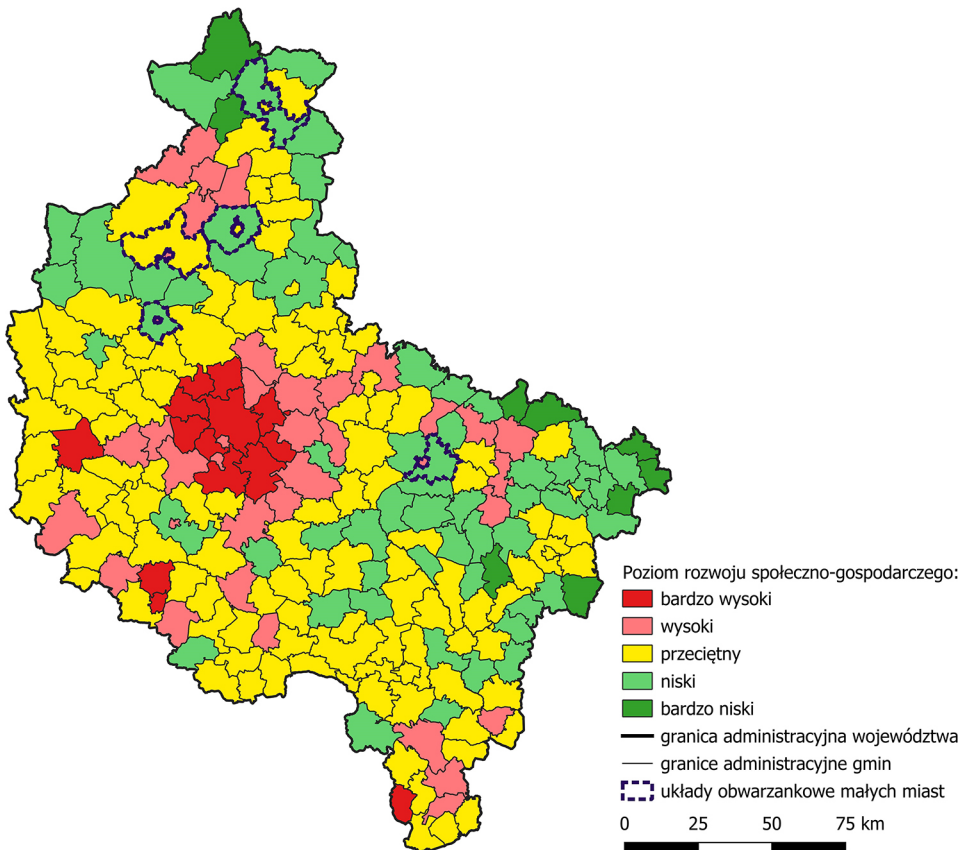
(1) małe miasto (gmina miejska)

(2) gmina obwarzankowa (gmina wiejska)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Banku Danych Lokalnych GUS.

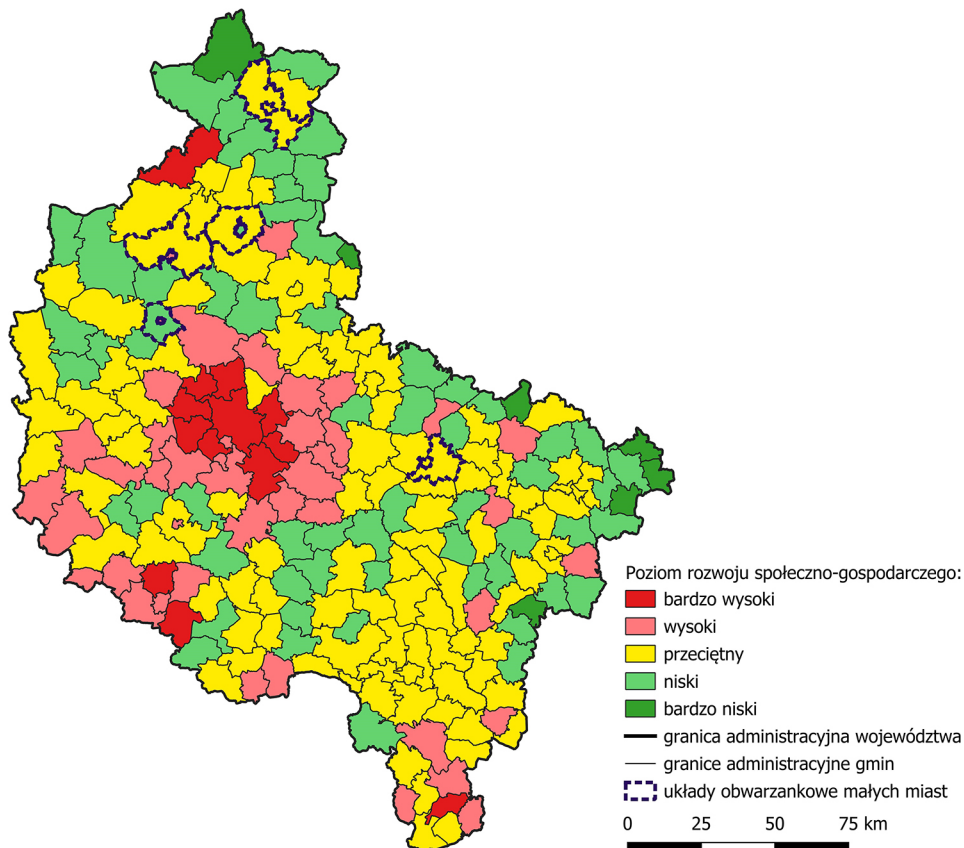
pięć wskaźnika zmalała i w analizowanych gminach mieściła się w przedziale od $Ws = 0,34$ do $Ws = -0,38$. W zbiorze małych miast przyjmowała wartości od $Ws = 0,34$ do $Ws = -0,24$, a w gminach obwarzankowych od $Ws = 0,09$ do $Ws = -0,38$. W 2021 r. najwyższą jego wartości odnotowano ponownie w gminie miejskiej Obrzycko, najniższą zaś w gminie wiejskiej Obrzycko. W 2021 r. w porównaniu do 2011 r. nastąpił wzrost wartości wskaźnika syntetycznego Perkala (Ws) tylko w czterech gminach, spadek w pięciu i brak zmian w jednej (gmina miejska Złotów). W tym zakresie gminy obwarzankowe odnotowały przeciętnie większy wzrost wartości wymienionego wskaźnika niż małe miasta (tab. 5).

Pozycje gmin w układach obwarzankowych małych miast na tle pozostałych gmin w województwie wielkopolskim w latach 2011–2021 przedstawiają się następująco. W 2011 r. najwyższe miejsca w rozpatrywanym rankingu zajmowały gminy miejskie o wysokim poziomie rozwoju: Obrzycko (16 lokata) i Czarnków (22), z kolei najniższe – gminy obwarzankowe o niskim poziomie rozwoju: Słupca (208 lokata) i Obrzycko (194). Natomiast w 2021 r. najwyższe miejsca w rankin-

Ryc. 4. Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego w układach obwarzankowych małych miast na tle pozostałych gmin w województwie wielkopolskim w 2011 r.

Źródło: opracowanie własne.

Ryc. 5. Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego w układach obwarunkowych małych miast na tle pozostałych gmin w województwie wielkopolskim w 2021 r.
 Źródło: opracowanie własne.

gu miały nadal gminy miejskie o wysokim poziomie rozwoju: Obrzycko (27 lokata) i Czarnków (47), zaś najniższe: gmina wiejska Obrzycko (212 lokata) oraz, co ciekawe, gmina miejska Chodzież (176) o niskim poziomie rozwoju. W 2021 r. w porównaniu do 2011 r. nastąpił wzrost pozycji tylko w czterech analizowanych gminach. W tym zakresie gminy obwarunkowe odnotowały przeciętnie większe zmiany pozycji niż małe miasta. Najbardziej istotne przeobrażenia w zakresie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego w latach 2011–2021 nastąpiły w gminach obwarunkowych: Słupca (awans o 142 pozycje w rankingu gmin badanego województwa) i Chodzież (awans o 72 miejsca). Natomiast niekorzystne zmiany odnotowano w małych miastach: Chodzież (spadek o 68 pozycji) i Słupca (spadek o 61 miejsc) (tab. 5 i ryc. 4–5).

Statystyki opisowe typowej gminy w badanych układach obwarzankowych

W celu omówienia zmian statystyki opisowej typowej gminy w układach obwarzankowych małych miast w województwie wielkopolskim na tle wszystkich takich układów w rozpatrywanym województwie dokonano analizy wartości średniej oraz odchylenia standardowego wyliczonego dla wskaźnika syntetycznego Perkala (Ws) oraz jego średniej pozycji w analizowanych latach (tab. 6).

Tabela 6. Statystyki opisowe typowej gminy w układach obwarzankowych małego miasta w województwie wielkopolskim w latach 2011 i 2021

Wyszczególnienie	Typowa gmina miejska w układzie obwarzankowym w województwie wielkopolskim				Typowa gmina wiejska w układzie obwarzankowym w województwie wielkopolskim			
	małego miasta (5)		ogółem (11)		małego miasta (5)		ogółem (11)	
	2011	2021	2011	2021	2011	2021	2011	2021
Średnia wartość współczynnika syntetycznego Perkala (Ws)	0,23	0,05	0,20	0,03	-0,27	-0,08	-0,18	-0,04
Odchylenie standardowe z wartości współczynnika syntetycznego Perkala (Ws)	0,23	0,20	0,19	0,19	0,10	0,16	0,17	0,13
Średnia pozycja względem kształtowania się współczynnika syntetycznego Perkala (Ws)	59	93	60	100	181	125	155	113
Odchylenie standardowe pozycji względem kształtowania się współczynnika syntetycznego Perkala (Ws)	45	53	34	49	25	48	49	41

Źródło: opracowanie własne.

W roku początkowym średnia wartość współczynnika syntetycznego Perkala (Ws) dla typowej gminy miejskiej w układzie obwarzankowym małego miasta była dodatnia i zbliżona do średniej wartości dla typowej gminy referencyjnej w województwie wielkopolskim. Z kolei w roku końcowym wartości wskaźnika nieznacznie zmalały, ale nadal utrzymywały się na zbliżonym poziomie. Natomiast w 2011 r. dla typowej gminy wiejskiej w układzie obwarzankowym małego miasta średnia wartość wymienionego współczynnika była ujemna i kształtowała się na wyraźnie niższym poziomie niż wartości dla typowej gminy bazowej w rozpatrywanym województwie. Zaś w 2021 r., podobnie jak w pierwszym przypadku, wartości wskaźnika nieznacznie spadły, ale nadal pozostawały na zbliżonym poziomie.

W pierwszym roku analizy średnia pozycja ze względu na wartość wskaźnika syntetycznego Perkala (Ws) typowej gminy miejskiej w układzie obwarzankowym małego miasta wyniosła 59 miejsce w rankingu gmin województwa wielkopolskiego, wyprzedzając o jedną lokatę typową gminę referencyjną (60 miejsce).

Z kolei w ostatnim roku analizy średnie pozycje obu typowych gmin miejskich uległy znacznemu obniżeniu, odnotowując spadek odpowiednio na 93 i 100 lokatę. Natomiast w 2011 r. w przypadku typowej gminy wiejskiej w układzie obwarzankowym małego miasta zajmowana pozycja była znacznie niższa w porównaniu z gminą bazową: odpowiednio 181 i 155. Zaś w 2021 r. średnie pozycje obu typowych gmin wiejskich wzrosły do lokaty 125 i 113.

Między średnią wartością współczynnika syntetycznego Perkala (W_s) a pozycjami zajmowanymi przez gminy w układach obwarzankowych małych miast zachodzi następująca zależność: im wyższa wartość W_s , tym wyższa pozycja w rankingu, a im niższa wartość W_s , tym niższa pozycja⁷.

Wnioski i dyskusja

Analiza, której celem było określenie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego układów obwarzankowych małych miast w województwie wielkopolskim, pozwala na sformułowanie następujących wniosków końcowych:

Sytuacja ludnościowa w latach 2011 i 2021 przedstawia się następująco: największe wartości wskaźnika dynamiki odnotowano w gminach wiejskich: Słupca (105,3%) i Chodzież (104,8%), a najmniejsze w gminach miejskich: Chodzież (90,6%) oraz Czarnków (89,6%). W obu latach małe miasta można zaliczyć w większości do typów depopulacyjnych, a gminy obwarzankowe – rozwojowych (w 2011 r. wyjątek stanowiła gmina wiejska Słupca, a w 2021 r. – gmina wiejska Czarnków).

Sytuacja gospodarcza prezentuje się następująco: na początku badanego okresu najbardziej zróżnicowaną strukturę gospodarki zaobserwowano w gminie miejskiej Słupca (5,8), a najmniej w gminie wiejskiej Słupca (2,8), natomiast na końcu badanego okresu najbardziej zróżnicowaną strukturę gospodarki miała gmina miejska Chodzież (6,7), a najmniej gmina wiejska Chodzież (2,9). W obu latach małe miasta można przyporządkować do typów przemysłowo-usługowych (PU), usługowych (U) i usługowo-przemysłowych (UP), a gminy obwarzankowe – rolniczo-przemysłowych (RP), rolniczo-usługowych (RU), przemysłowych (P), usługowo-rolniczych (UR) oraz bez funkcji dominującej (X).

Badane gminy charakteryzuje zróżnicowany poziom rozwoju społeczno-gospodarczego (niski, przeciętny lub wysoki), co potwierdza wartość obliczonego w pracy wskaźnika syntetycznego Perkala (W_s). W 2021 r. względem 2011 r. odnotowano zmiany pozycji rozpatrywanych jednostek na skali poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego gmin województwa wielkopolskiego. Najbardziej istotne przeobrażenia w przedmiotowym zakresie nastąpiły w gminach obwarzankowych: Słupca i Chodzież. Natomiast niekorzystne zmiany obserwowano

⁷ W 2011 r. rozpiętość miary syntetycznej zawierała się w przedziale od $W_s = 1,48$ dla gminy Dopiewo w powiecie poznańskim do $W_s = -0,76$ dla gminy Tarnówka w powiecie złotowskim. Natomiast w 2021 r. mieściła się w przedziale od $W_s = 1,42$ dla gminy Tarnowo Podgórne w powiecie poznańskim do $W_s = -0,80$ dla gminy Przedecz w powiecie kolskim. Gminy z najwyższą wartością W_s zajmowały 1 lokatę, zaś z najniższą – 226.

w małych miastach: Chodzież i Słupca. Gmina obwarzankowa Słupca zyskała w rankingu dzięki poprawie w kategoriach takich, jak: ludność oraz gospodarka. Z kolei jej miejski odpowiednik zanotował znaczący spadek w klasyfikacji, co można przypisać negatywnym zmianom ludnościowym oraz problemom w zakresie infrastruktury technicznej i mieszkalnictwa. Podobnie w przypadku Chodzieży, gmina obwarzankowa zyskała w rankingu dzięki kategoriom takim, jak: kapitał ludzki i społeczny oraz gospodarka. Natomiast jej miejski odpowiednik odnotował istotny spadek w klasyfikacji z powodu niekorzystnych zmian ludnościowych oraz problemów gospodarczych.

W 2021 r. względem 2011 r. typowa gmina miejska w układach obwarzankowych małych miast zmniejszyła średnią wartość współczynnika syntetycznego Perkala (W_s), z kolei typowa gmina wiejska zwiększyła średnią wartość wymienionego współczynnika, co wpłynęło na zmianę ich średniej pozycji.

W świetle uzyskanych wyników należy stwierdzić, że gminy wiejskie w układach obwarzankowych małych miast w województwie wielkopolskim zdecydowanie lepiej radzą sobie w zakresie sytuacji ludnościowej niż gospodarczej, która związana jest z małą różnorodnością struktury gospodarczej, gdzie sektor rolniczy nadal odgrywa znaczącą rolę w zatrudnieniu. W porównaniu do analizowanych lat gminy obwarzankowe, mimo zajmowania niższych pozycji w stosunku do małych miast, odnotowują wzrost, co sprawia, że stają się bardziej atrakcyjne jako miejsca do życia i pracy. Zjawisko to ma związek z obserwowanym procesem suburbanizacji, a w kontekście rozpatrywanych układów – mikrosurbanizacji, który stanowi naturalne stadium w procesie rozwoju każdego miasta, niezależnie od jego wielkości, będąc jednym z wiodących trendów rozwojowych większości ośrodków miejskich (Staszewska 2013, Strykiewicz 2014). Niestety specyficzne położenie gmin obwarzankowych wokół miast, nie tylko małych, ale także średnich i dużych, powoduje negatywne skutki o charakterze organizacyjno-strukturalnym w procesie realizacji zadań publicznych. W związku z tym liczni eksperci z zakresu nauk ekonomicznych, ale także prawnych postulują ich połączenie z miastami, co mogłoby być procesem korzystnym dla obu jednostek (Dąmbska, Trzyna 2013, Hausner 2013, Wojciechowski 2014, Sześciło 2019). Badania przeprowadzone przez Szmytkiego i Sikorskiego (2024) wskazują, że proces ten wiązałby się raczej z likwidacją niektórych instytucji na obszarze znoszonych gmin obwarzankowych, co mogłoby prowadzić do zmniejszenia poziomu wyposażenia instytucjonalnego na terenach wiejskich w Polsce. Podjęcie ostatecznej decyzji w tej kwestii wymaga przeprowadzenia szczegółowych badań, które wskażą potencjalne skutki proponowanego procesu. Należy sądzić, że nie wszystkie gminy w tzw. układach obwarzankowych będą lepiej radzić sobie, funkcjonując jako jeden organizm społeczno-gospodarczy. W związku z tym dla tych jednostek można wyróżnić inną ścieżkę rozwoju, a mianowicie współpracę rozwijaną na określonych płaszczyznach, przy przyjęciu zasad akceptowanych przez obie gminy.

Konflikt interesów

Autorzy deklarują brak występowania konfliktu interesów. Oświadczają, że tekst artykułu jest w całości ich dziełem. Podział pracy przy artykule obrazował się następująco:

- konceptualizacja: DK
- metodologia: DK
- organizacja badań: DK
- analiza formalna: DK, BKSZ
- pisanie: DK, BKSZ

Literatura / References

- Barek R., Zaniewska H. 2006. Warunki rozwoju małych miast w Wielkopolsce. [W:] K. Heffner, T. Marszał (red.), Uwarunkowania rozwoju małych miast. Biuletyn KPZK PAN, 226: 104–124.
- Chojnicki Z. 1989. Podstawowe aspekty rozwoju społeczno-gospodarczego. [W:] A. Kukliński (red.), Współczesne problemy gospodarki przestrzennej Polski. Rozwój Regionalny, Rozwój Lokalny, Samorząd Terytorialny, 18: 107–121.
- Chojnicki Z. 1999. Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Churski P. 2008. Czynniki rozwoju regionalnego i polityka regionalna w Polsce w okresie integracji z Unią Europejską. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Cieślak-Wróblewska A. 2021. Awantury o granice. Ekspansja terytorialna miast budzi opory mieszkańców (<https://regiony.rp.pl/spolecznosci-lokalne/art19174231-awantury-o-granice-ekspansja-terytorialna-miast-budzi-opory-mieszkanow>; dostęp: 30.08.2024).
- Creamer D. 1943. Shift of manufacturing industries. Industrial location and national resources U.S. National Resources Planning Board, Washington.
- Czyż T. 2016. Metoda wskaźnikowa w geografii społeczno-ekonomicznej. Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna, 36: 9–19.
- Czyż T., Hauke J. 2010. Nierówności regionalne w Polsce. [W:] W. Ratajczak, K. Stachowiak (red.), Gospodarka przestrzenna społeczeństwu. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 13–29.
- Czyż T., Hauke J. 2015a. Entropijna miara nierówności w badaniach regionalnych. Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna, 32: 17–30.
- Czyż T., Hauke J. 2015b. Spatial entropy in regional analysis. *Quaestiones Geographicae*, 34(4): 30–47.
- Dąbmska A., Trzyna S. (red.) 2013. Samorząd 3.0. Forum Od-nowa, Warszawa.
- Dobkowski J. 2020. Wieś w polskim systemie samorządu terytorialnego. *Studia Iuridica*, 85: 79–91.
- Dolata M. 2009. Wewnętrzne zróżnicowanie poziomu rozwoju gospodarczego województwa wielkopolskiego. [W:] T. Czyż (red.), Charakter regionalny województwa wielkopolskiego. Biuletyn Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Seria Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna, 9: 63–76.
- Domański R. 2004. Geografia ekonomiczna. Ujęcie dynamiczne. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Dyba W. 2011. Analiza zróżnicowań wewnątrzregionalnych województwa wielkopolskiego. Ekspertyza na potrzeby aktualizacji Strategii Rozwoju Województwa Wielkopolskiego do roku 2020. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Dyba W., Stryjakiewicz T. 2012. Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego gmin województwa wielkopolskiego w świetle realizacji polityki intraregionalnej. Biuletyn Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej UAM, Seria Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna, 19.

- Gaczek W.M. 2000. Zróżnicowanie wewnętrzne Wielkopolski. Możliwości i potrzeba wyrównywania różnic rozwoju społeczno-gospodarczego. [W:] S. Ciok, D. Ilnicki (red.), *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych*. Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, s. 103–112.
- Gaczek W.M. 2001. Zróżnicowanie wewnętrzne województwa wielkopolskiego. [W:] T. Czyż (red.), *Zróżnicowanie społeczno-gospodarcze w nowym układzie terytorialnym Polski*. Biuletyn KPZK PAN, 197: 37–58.
- Gibas P. 2016. Zmiany poziomu rozwoju „obwarzankowych” małych miast i gmin miejsko-wiejskich w Polsce – analiza porównawcza. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 279: 304–311.
- Góralski P., Lazarek M. 2009. Czynniki kształtujące konkurencyjność regionów. *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego*, 1(50): 307–315.
- Hauke J. 2018. Entropijne porównanie nierówności regionalnych postsocjalistycznych państw członkowskich UE w latach 2000 i 2014. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 41: 101–110.
- Hausner J. (red.) 2013. *Narastające dysfunkcje, zasadnicze dylematy, konieczne działania. Raport o stanie samorządności terytorialnej w Polsce*. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków.
- Heffner K. 2016. Proces suburbanizacji a polityka miejska w Polsce. [W:] T. Marszał (red.), *Miasto – region – gospodarka w badaniach geograficznych. W stulecie urodzin Profesora Ludwika Straszewicza*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 75–110.
- Hryniewicz J. 2000. Endo- i egzogeniczne czynniki rozwoju gospodarczego gmin i regionów. *Studia Regionalne i Lokalne*, 2(2): 53–77.
- Jadach-Sepiolo A., Legutko-Kobus P. 2021. Suburbanizacja – ujęcie teoretyczne i specyfika w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. *Studia KPZK PAN*, 203: 11–28.
- Jańczuk L. 2013. Determinanty rozwoju społeczno-gospodarczego regionów w Polsce. *Roczniki Nauk Społecznych*, 5(41): 121–132.
- Jańczuk L. 2020. Współpraca gmin obwarzankowych na płaszczyźnie gospodarczej. *Zarys problemu. Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, 18(4): 247–259.
- Jerczyński M. 1977. Funkcje i typy funkcjonalne polskich miast. *Zagadnienia dominacji funkcjonalnej. Statystyka Polski*, 85: 20–53.
- Józefowicz K., Smolińska K. 2019. Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego w powiatach województwa wielkopolskiego. *Turystyka i Rozwój Regionalny*, 11: 37–49.
- Kaczmarek T. 2008. Aglomeracja poznańska jako region badania i działania. [W:] T. Kaczmarek, A. Mizgajski (red.), *Powiat poznański. Jakość przestrzeni i jakość życia*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Kaczmarek T. 2016. Gminny podział administracyjny w świetle 25 lat funkcjonowania samorządu terytorialnego w Polsce. *Przegląd Politologiczny*, 1: 63–80.
- Kaczmarek U., Konecka-Szydłowska B. 2013. Perspectives for development of small towns in Wielkopolska voivodeship. [W:] J. Burdack, A. Kirszan (red.), *Kleinstädte in Mittel-und Osteuropa: Perspektiven und Strategien lokaler Entwicklung*. Leibniz-Institut für Länderkunde, Leipzig, 19: 66–88.
- Kaczmarek Z., Parysek J.J. 1977. Zastosowanie analizy wielowymiarowej w badaniach geograficzno-ekonomicznych. [W:] Z. Chojnicki (red.), *Metody ilościowe i modele w geografii*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Kajdanek K. 2012. *Suburbanizacja po polsku*. Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków.
- Kamosiński S. 2015. Gminy obwarzankowe w Polsce na przykładzie Kujaw i Pomorza. [W:] Z. Bukowski, S. Kamosiński (red.), *Samorząd terytorialny: wybory, partycypacja społeczna, gospodarka lokalna*. Wydawnictwo Uniwersytetu im. Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz, s. 245–270.
- Klassen L.H., Paelinck J.H.P. 1979. The Future of Large Towns. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 11(10): 1095–1104.
- Kołodziejczak A. 2007. Uwarunkowania funkcjonalno-przestrzenne rozwoju małych miast Wielkopolski. [W:] E. Rydz (red.), *Podstawy i perspektywy rozwoju małych miast*. Akademia Pomorska w Słupsku, s. 85–94.
- Konecka-Szydłowska B. 2012. Zróżnicowanie małych miast województwa wielkopolskiego ze względu na poziom rozwoju społeczno-gospodarczego. *Studia Miejskie*, 8: 133–144.

- Konecka-Szydłowska B. 2018a. Trajektorie rozwoju małych miast w ujęciu koncepcji urban resilience – wymiar demograficzny. *Barometr Regionalny. Analizy i Prognozy*, 16(2): 7–17.
- Konecka-Szydłowska B. 2018b. Rozwój małych miast powiatowych województwa wielkopolskiego w ujęciu koncepcji urban resilience. *Space–Society–Economy*, 24: 27–44.
- Konecka-Szydłowska B., Hauke J. 2011. Małe miasta jako lokalne bieguny wzrostu w przestrzeni województwa wielkopolskiego. Ujęcie dynamiczne. [W:] W. Gulczyński (red.), *Lokalne i regionalne problemy gospodarki przestrzennej*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Biznesu w Gorzowie Wlkp., s. 189–205.
- Konecka-Szydłowska B., Kulczyńska K. 2012. Różnorodność w jedności. Przykład miast powiatu czarnkowsko-trzcianeckiego. *Studia Miejskie*, 5: 129–143.
- Kozubek D. 2023a. Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego gmin obwarzankowych na tle pozostałych gmin wiejskich w województwie wielkopolskim. *Samorząd Terytorialny*, 5: 63–78.
- Kozubek D. 2023b. Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego gmin w układach obwarzankowych w województwie wielkopolskim – analiza porównawcza. *Space–Society–Economy*, 34: 75–102.
- Kozubek D. 2023c. Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego gmin w układach obwarzankowych w województwie wielkopolskim – analiza porównawcza. [W:] A. Bartos (red.), *XII Ogólnopolska Konferencja Naukowa Młodych Badaczy: Współczesne problemy i kierunki badawcze w geografii*. Książka abstraktów. Wydawnictwo Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 50.
- Kubiczek A. 2014. Jak mierzyć dziś rozwój społeczno-gospodarczy krajów? *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 38: 40–56.
- Kudęłko J. 2004. Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego województw Polski. *Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie*, 651: 75–90.
- Malinowska-Misiąg E., Misiąg W. 2021. Podział administracyjny a system finansowania gmin w Polsce. *Studia BAS*, 4(68): 9–26.
- Męczyński M., Konecka-Szydłowska B., Gadziński J. 2010. Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego i klasyfikacja małych miast Wielkopolski. Ekspertyza na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego w Poznaniu, Poznań.
- Ocena sytuacji samorządów lokalnych 2013. Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, Warszawa.
- Perdał R., Churski P., Herodowicz T., Konecka-Szydłowska B. 2020. Geograficzny wymiar (nie)sprawiedliwości społecznej – wyzwania rozwoju regionalnego i lokalnego. *Studia Regionalne i Lokalne*, 3(81): 23–50.
- Perkal J. 1953. O wskaźnikach antropologicznych. *Przegląd Antropologiczny*, 19: 209–219.
- Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Wielkopolskiego. *Wielkopolska 2020+*. 2019. Urząd Marszałkowski Województwa Wielkopolskiego w Poznaniu, Poznań.
- Porawski A. 2018. Przyszłość aglomeracji miejskich – dylematy i oczekiwania. [W:] J. Szlachta, J. Woźniak (red.), *Rola wielkich miast w rozwoju społeczno-gospodarczym Polski*. *Studia KPZK PAN*, 186: 51–57.
- Pujer K. (red.) 2016. *Rozwój społeczno-gospodarczy w skali lokalnej, regionalnej, krajowej i międzynarodowej*. Wydawnictwo Exante, Wrocław.
- Rogacki H. 1988. Czynniki koncentracji przemysłu w Polsce. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Runge J. 2007. *Metody badań w geografii społeczno-ekonomicznej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Smith D. 1972. Geography and Social Indicators. *South African Geographical Journal*, 541: 43–57.
- Spychała M. 2017. Zróżnicowanie rozwoju społeczno-gospodarczego w powiatach województwa wielkopolskiego. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 487: 293–305.
- Stanny M. 2012. Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w Polsce – pomiar zjawiska złożonego. [W:] A. Rosner (red.), *Rozwój wsi i rolnictwa w Polsce. Aspekty przestrzenne i regionalne*. IRWiR PAN, Warszawa, s. 93–116.
- Stanowisko Zgromadzenia Ogólnego Związku Miast Polskich w sprawie narastających problemów rozwoju miast w kontekście zmian ich granic administracyjnych. 2022. Związek Miast Polskich, Poznań.
- Staszewska S. 2013. *Urbanizacja przestrzenna strefy podmiejskiej polskiego miasta*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.

- Stryjakiewicz T. (red.) (2014). *Kurczenie się miast w Europie Środkowo-Wschodniej*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Swianiewicz P. 2014. Ocena podziału terytorialnego państwa z uwzględnieniem efektywności funkcjonowania urzędów organów jednostek samorządu terytorialnego – wnioski i rekomendacje. Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, Warszawa.
- Swianiewicz P., Klimska U. 2005. Społeczne i polityczne zróżnicowanie aglomeracji w Polsce – wanieliowe centrum, mozaika przedmieść. *Prace i Studia Geograficzne*, 35: 45–70.
- Sześciło D. (red.) 2019. *Polska samorządów. Silna demokracja, skuteczne państwo*. Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa.
- Szmytkie R., Sikorski D. 2024. Poziom wyposażenia instytucjonalnego gmin w Polsce w 2021 roku. *Czasopismo Geograficzne*, 95(1): 75–94.
- Szymańska D., Biegańska J. 2011. Obszary podmiejskie dużych miast w Polsce w świetle migracji stałych. [W:] M. Soja, A. Zborowski (red.), *Człowiek w przestrzeni zurbanizowanej*. Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 83–98.
- Webb J.W. 1964. Ruch naturalny i migracyjny jako składnik przemian ludnościowych. *Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej*, 1: 134–138.
- Wilk E. 2021. Gminy obwarzankowe – słabsze ogniwa samorządu terytorialnego (<https://tygodniksanocki.pl/2021/01/05/gminy-obwarzankowe-slabsze-ogniwa-samorządu-terytorialnego/>); dostęp: 30.08.2024).
- Wojciechowski E. (red.) 2014. *Samorząd terytorialny w Polsce*. Instytut Diagnoz i Analiz Społecznych, Łódź.
- Zaniewska H. 2004. Miasteczka Wielkopolski w przededniu przystąpienia do Unii Europejskiej. *Przegląd Zachodni*, 3: 129–143.

Bagel systems of small towns and the level of socio-economic development. A case study of the Greater Poland Voivodeship

Abstract: The main aim of the article is to determine the level of socio-economic development of the bagel systems of small towns. The spatial scope of the study concerns selected urban municipalities (towns with up to 20,000 inhabitants) and their rural counterparts (bagel municipalities) located in the Greater Poland Voivodeship, namely: Chodzież, Czarnków, Obrzycko, Słupca, and Złotów. The temporal scope, on the other hand, covers the years 2011 and 2021. The research process, aimed at achieving the main objective of the study, consists of four stages. In the first stage, a literature review was conducted regarding municipalities that are part of bagel systems. The second stage of the study presents the location and characteristics of bagel systems of small towns in the Greater Poland Voivodeship. In the main, third stage, the research results on the demographic and economic situation and the level of socio-economic development in a comprehensive approach are discussed, along with descriptive statistics of a typical municipality in the studied bagel systems. The final, fourth stage of the study presents conclusions and initiates a discussion related to the functioning of bagel municipalities around small towns. The conducted analysis has shown that the bagel systems of small towns in the Greater Poland Voivodeship are characterized by a varied level of socio-economic development, which is confirmed by the value of the calculated synthetic Perkal indicator (Ws). In 2021, compared to 2011, bagel municipalities recorded an average greater increase in the value of this indicator than small towns. This led to changes in their positions on the scale of socio-economic development and in their affiliation with specific classes of development in the examined voivodeship. The most significant transformations in this regard occurred in the bagel municipalities of Słupca and Chodzież. Conversely, unfavorable changes were noted in the small towns of Chodzież and Słupca.

Key words: level of socio-economic development, bagel systems of small towns, small towns, bagel municipalities, Greater Poland Voivodeship